

**CE GÂNDEȘTE
DUMNEZEU?**

DE ACELAȘI AUTOR

- Tragicul: O fenomenologie a limitei și depășirii*, Univers, București, 1975
- Încercare în politropia omului și a culturii*, Cartea Românească, București, 1981
- Jurnalul de la Păltiniș*, Cartea Românească, București, 1983
- Epistolar* (editor), Cartea Românească, București, 1988
- Cearta cu filozofia*, Humanitas, București, 1992
- Apel către lichele*, Humanitas, București, 1992
- Despre limită*, Humanitas, București, 1994
- Itinerariile unei vieți: E.M. Cioran*, Humanitas, București, 1995
- Declarație de iubire*, Humanitas, București, 2001
- Ușa interzisă*, Humanitas, București, 2002
- Chipuri ale răului în lumea de astăzi* (dialog cu Mario Vargas Llosa), Humanitas, București, 2006
- Scrisori către fiul meu*, Humanitas, București, 2008
- Întâlnire cu un necunoscut*, Humanitas, București, 2010
- Întâlnire în jurul unei palme Zen* (coautor Gabriel Cercel), Humanitas, București, 2011
- Estul naivităților noastre: 27 de interviuri (1990–2011)*, Humanitas, București, 2012
- Măștile lui M. I.* (dialog cu Mircea Ivănescu), Humanitas, București, 2012
- 18 cuvinte-cheie ale lui Martin Heidegger*, Humanitas, București, 2012
- Dragul meu turnător*, Humanitas, București, 2013
- 3 eseuri: Despre minciună, Despre ură, Despre seducție*, Humanitas, București, 2013
- Fie-vă milă de noi! și alte texte civile*, Humanitas, București, 2014
- O idee care ne sucește mințile* (coautori Andrei Pleșu, Horia-Roman Patapievici), Humanitas, București, 2014
- Dialoguri de duminică: O introducere în categoriile vieții* (dialoguri cu Andrei Pleșu), Humanitas, București, 2015
- Nebunia de a gândi cu mintea ta*, Humanitas, București, 2016
- România: O iubire din care se poate muri*, Humanitas, București, 2017
- Continentele insomniei*, Humanitas, București, 2017
- Așteptând o altă omenire*, Humanitas, București, 2018
- Căiet de ricoșat gânduri*, Humanitas, București, 2019
- Ludice: Exerciții de umor criptic*, Humanitas, București, 2019
- Povestea insulei Humanitas*, Humanitas, București, 2020
- Isus al meu*, Humanitas, București, 2020
- Despre destin: Un dialog (teoretic și confesiv) despre cea mai dificilă temă a muritorilor* (dialog cu Andrei Pleșu), Humanitas, București, 2020
- Impudoare: Despre „eu“ va fi vorba*, Humanitas, București, 2021

GABRIEL
LIICEANU

CE GÂNDEȘTE
DUMNEZEU?

PUȚINĂ TEOLOGIE

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Grigore Vida
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristian Negoită
DTP: Radu Dobreci, Dan Dulgheru

Tipărit la Master Print Super Offset

© HUMANITAS, 2022

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Liiceanu, Gabriel
Ce gândește Dumnezeu?: Puțină teologie /
Gabriel Liiceanu. – București: Humanitas, 2022
ISBN 978-973-50-7707-5
821.135.1
2

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

*A trebuit deci să suprim știința
pentru a face loc credinței...*
— Kant, Prefața la ediția a doua
a *Criticii rațiunii pure*

*Notă explicativă
privitoare la titlu*

Simt nevoia să scriu această „notă explicativă“ pentru a ajuta cititorul să situeze cartea de față de la bun început. Nu e titlul cuiva care pretinde – Doamne ferește! – că ar putea explica cu oarece competență care e „gândirea lui Dumnezeu“, presupunând că Dumnezeu ar avea o gândire, că ea ar putea fi cunoscută și, apoi, explicată. Dimpotrivă, autorul e curios să afle – și îi face părtași și pe cititori la curiozitatea lui – cum procedează cei care, familiarizați cu Dumnezeu, fie ca slujitori ai lui, fie ca credincioși, ajung să explice ce are de gând Dumnezeu cu noi, care sunt planurile dumnezeirii pe termen scurt sau lung, încotro bate voința lui.

Titlul acestei cărți reprezintă parafraza unei replici din schița lui Caragiale *Reportaj*. Redactorul-șef al cotidianului *Revolta Națională* (care este naratorul însuși, alias „Nenea Iancu“, alias Caragiale) se așază la biroul său să-și scrie editorialul, inspirat de lecția faimosului reporter Caracudi, care „le află toate cu câteva minute înainte de-ntâmplare“ și, mai abitir, când lucrurile se

petrec în spații de taină. De pildă, reportajul dlui Caracudi care ridicase simțitor tirajul ziarului fusese cel în care cititorii aflau pe larg ce discutaseră la palat suveranul și prim-ministrul, după ce (se preciza chiar în reportaj) regele luase „cele mai stricte precauțiuni a nu fi auzit de nimeni“. Aflând în cele din urmă care era „sursa“ lui Caracudi și rețeta lui de a se insinua acolo unde nu putea pătrunde nimeni, redactorul-șef se pune așadar la biroul său și începe să-și scrie articolul de fond cu titlul „Ce gândește Suveranul?“.

Cine e nerăbdător să afle cum se face saltul de la gândirea suveranului la gândirea lui Dumnezeu poate să meargă direct la paragraful – aflat în partea I, capitolul 2 – care a dat și titlul cărții.

*Notă explicativă
privitoare la carte*

Aceste pagini n-au apărut dintr-un proiect, nu s-au născut ca o carte plănuită cu grijă și al cărei rezultat urmează să fie publicat acum. Dimpotrivă, ele au apărut spontan, dintr-o purgație neîncheiată, prelungind tematica a două cărți recente (*Isus al meu* și *Despre destin*) de care gândul îmi rămăsese atârnat, împiedicându-mă să merg mai departe, către o altă carte, care, în fișierele mele, este consemnată cu titlul „Ultimul proiect“. Această viitoare carte cu alură de sfârșit de drum ar urma să fie, dacă nu m-aș teme că sună pompos, un fel de „tratată“ despre *fințele conștiente finite*, despre noi, „muritorii“. Ea și-ar propune să evacueze puzderia de *enigme* adunate de-a lungul secolelor în jurul cuvântului om („enigma vieții“, „enigma destinului“, „enigma răului“ etc.), făcându-ne să lăncezim și să ne văcărim pios în spațiul unei „misteriologii“ care se face vinovată de neîncrederea cronică în capacitatea de a ne înțelege în vasta noastră ambiguitate existențială.

Însă, pentru a-mi putea scrie cartea amintită, am nevoie, desprinzându-mă de orice exces speculativ, dar și de orice reverență, de o prealabilă curățare a terenului gândirii de aluviunile venite dintr-un domeniu care, în epoca noastră, nu mai poate revendica competențe cognitive. *Dedicată credinței și cultivării ființei morale, teologia nu are de ce să fie amestecată în treburile cunoașterii.* Nu ea are sarcina să investigheze nașterea universului sau structura lui și, cu atât mai puțin, „enigmele omului“. Demersul pentru viitoarea mea antropologie filozofică trebuie de aceea să înceapă prin a cere ocupanților neaveniți „să elibereze ringul“ și, în același timp, să-i ia „tovarăși de drum“ (cu limitările lor cu tot) pe profesioniștii cunoașterii din științele omului.

Iată de ce paginile care urmează le numesc „pregătitoare“. Ele se mulțumesc să pregătească terenul pentru o antropologie filozofică matură, fără să aibă însă pretenția că, în disputa dintre religie și filozofie, ar mai fi de adăugat ceva original. Bănuiesc că „de ambele părți“ – ale teologiei dogmatice și ale scepticismului filozofic – s-a spus tot ce era de spus. De fapt, în urmă cu două secole și jumătate, în cea de a doua diviziune a *Criticii rațiunii pure*, intitulată „Dialectica transcendentă“, Kant a tranșat deja problema. Ceea ce încerc să fac cu aceste „reveniri“ este să explic în ce măsură păstrarea funcției *cognitive* a religiilor, acolo unde în joc nu sunt decât evadări din lumea intuitivă, alegorii, metafore sau secvențe mitice, nu aduce, *pe linia cunoaș-*

terii propriu-zise, nici un folos speciei umane. Dimpovtrivă, orice discurs mitic mutat în planul cunoașterii nu face decât să împiedice demersul rațiunii și să blocheze puterea de judecată.

E greu de imaginat că o bună parte a omenirii continuă să dea dovadă de o credulitate care era perfect firească pentru strămoșii noștri de-acum două mii de ani, dar care e greu de imaginat în contemporaneitate. Cu toate acestea, „arena dialectică“ de care vorbea Kant, în care se înfruntă cavalerii unei lupte fără deznodământ posibil – unii care jură pe „dincolo“ și suprasensibil (în ciuda imposibilității de a le explora), și alții care devin precauți când li se ia de sub picioare tărâmul lui „aici“ –, continuă să existe. Căci, spunea el, „după ce mai mult s-au obosit decât și-au provocat reciproc răni, vor sesiza singuri zădărnicia certei lor și se vor despărți ca buni prieteni“¹.

Nu cred asta. Suntem încă departe de momentul în care, *nemaiconfundând credința cu cunoașterea*, oamenii se vor mulțumi să considere transcendența, tărâmul lui „dincolo“ și al lui „apoi“, doar ca pe o uriașă bancă afectivă, în care putem investi toate fricile, dorințele și nevoile noastre de consolare și încurajare, fără garanția totuși că investiția noastră va da roade și că vom putea să ne înfruptăm în „viața de după moarte“ din depunerile de credință făcute în „viața de acum“.

Tot ceea ce-mi propun, așadar, pentru cei care vor simți nevoia de a gândi pe cont propriu, este să încerc

o eliberare a terenului gândirii de ceea ce aş numi „presupozițiile imaginarului teologic“.* Căci acestea, de la orfism și Platon, culminând în creștinism, stăruie în cultura Occidentului de două milenii și jumătate, fiind perfect incompatibile cu demersul liberei gândiri despre noi și despre toate ale noastre. Aceste presupoziiții, nicicum demonstrabile, și totuși atât de prizate și de temeinic instalate în mințile noastre încă din fragedă copilărie, sunt răspunzătoare de fundăturile cunoașterii, de falsele enigme și de speranțele pe care le tragem după noi de atâta vreme, preferând comoditatea amăgirii și a gândirii inerțiale în locul unei lucidități virile.

Adevărul e că mă uimește cantitatea lucrurilor *de-necrezut* pe care oamenii le pot crede *ca fiind reale*, indiferent cât de năstrușnice sunt cele ce li se cer să fie crezute. Sunt înclinat să pun acest lucru pe seama unei inocențe ce se manifestă în forma ei elementară de *credulitate*, ca și pe seama nevoii neostoite de ocrotire proprie copiilor mari care suntem, nepregătiți să înfruntăm în deplină singurătate crepusculul și moartea, „supremul stadiu de pătimire al unui om“², cum a nu-

* Este adevărat că doar asta mi-am propus. Dar s-ar putea ca, în marginea frământărilor mele pe tema credinței și a lui Dumnezeu, să fi simțit nevoia să sugerez, pe urmele lui Kant, o teologie revigorată, capabilă să așeze religia în orizontul care-i revine firesc: eliberată de sarcina improprie a cunoașterii, ea ar avea nobila menire să fie reazem în clipe de deznădejde, să țină treze poruncile morale pe care le implică definirea umanității și să slujească, cu modestie, dăruire și talent, răscrucile rituale ale vieților noastre.

mit-o Kant. Cred că setea de ocrotire „din Înalt“, pe care o resimțim ca oameni de altfel maturi, rămâne cea mai mare nevoie afectivă pe care o are ființa noastră conștientă că moare. Se pare că celor mai mulți dintre noi le este greu ca, în clipa *aceea*, să nu ceară ajutor de „Undeva“, să nu cadă pradă disperării în fața certitudinii că de-acum totul s-a sfârșit. Mi-ar plăcea ca demersul pe care-l pregătesc paginile de față să fie o ultimă aventură a gândului menită să ne împiedice să ieșim din scenă păcăliți, încăpățânați și nelămuriți până la capăt.

*

Dar dacă credibilul, *tocmai pentru că este credibil*, nu poate deveni obiect al credinței? Dacă oamenii nu pot crede, în sens religios, *decât în de-necrezut*? Dacă asta este *însăși condiția* credinței? * Dacă nu putem trăi niciodată fără poveste, fără legendă, fără mit? Poate că avem nevoie, chiar și după ce am trecut de vârsta basmului, de ceva la care să nu avem acces, dar care, imaginat, va sparge cadrele realului și toate legile lui. Ceva pe care ni-l dorim atât de mult să existe, încât vom sfârși prin a crede în existența lui.

* Ce frumos îmi întâlnesc gândul într-unul din *Eseurile* lui Montaigne: „Pentru creștini, întâlnirea cu un lucru de-necrezut e un prilej să creadă, iar lucrul e cu atât mai aproape de rațiune cu cât e mai opus rațiunii omenești“ (Michel de Montaigne, *Eseuri*, II, 12, trad. Vlad Russo, Humanitas, București, 2022, p. 205).

Și totuși nu tot ce e de-necrezut devine obiect al credinței. Atunci ce fel de „de-necrezut“ trebuie să fie cel în care ajungi să crezi? Ce proprietăți trebuie să aibă basmul credinței pentru a-l deosebi de toate celelalte basme? Căci nu tot ce e fantastic poate genera credința și cultul. Nu poți să spui, de pildă, că obiectul credinței tale este covorul zburător din basmele Șeherezadei. Nici măcar în Moș Crăciun nu mai crezi de la o vârstă încolo. Și atunci?

Pentru ca un mit să devină obiect al credinței, trebuie ca articulațiile și detaliile lui să capete o *încărcătură sacră*, să intre în lume îmbrăcate în propria solemnitate. Miturile credinței înconjoară zonele care angajează marile răscruci ale vieții și care sunt marcate prin „rituri de trecere“: nașterea, punctele cruciale ale devenirii noastre și, bineînțeles, moartea, mai ales moartea, care presupune relația noastră cu cei care au plecat „de aici“ și, deopotrivă, cu propriul sfârșit ca posibilă deschidere către „acolo“ și către un nou început. Sacru este tot ce angajează relația noastră cu altă ordine ontologică decât cea în care trăim, care o influențează venind „de deasupra“ ei și care, în virtutea puterii atribuite, are parte de venerația noastră.

De-aici rezultă, iarăși, că, spre deosebire de orice alt text fantasmatic, detaliile mitului devenite obiect al credinței trăiesc într-o complicitate expresă cu *un enorm potențial coercitiv și punitiv* care, actualizat, merge de la excluderea unui ins dintr-o comunitate până la mutilare, tortură și condamnarea la moarte.

Altfel spus, fiind sacre, devenind solemne și presupunând venerație, detaliile mitului se transformă în *dogme*, în adevăruri absolute, ceea ce-nseamnă: căzute sub interdicția îndoielii, nediscutabile și, astfel, *constrângătoare*. Așa se face că înseși detaliile mitului religios creștin, care are în centrul său seamănel, iubirea universală, bunătatea și mila, devenind dogme, se-ntorc împotriva nucleului mitului și transformă credința în el în cel mai teribil obiect de teroare. De aici contradicția scandaloaasă care apare între conținutul mitului evanghelic și felul în care a fost el slujit de-a lungul secolelor, contradicție pe care Biserica creștină, nepuțând-o nici recunoaște, nici justifica, o trece sub tăcere sau o ascunde cu grijă.

Iată de ce rezolvarea spinoasei probleme a *caracterului asupraitor al religiilor bazate pe dogme* ar fi existența unei teologii în care nici un detaliu al mitului religios să nu devină dogmă. Abia atunci religiile nu ar mai sădi vrajba și, în loc de ură, ar genera, dacă nu neapărat iubire, măcar toleranță. De vreme ce în marginea dogmelor s-au aprins spiritele, s-au produs marile schisme, s-a recurs la cele mai cumplite torturi, s-au aprins ruguri, s-au infantilizat și sclerozat miliarde de minți – iar toate acestea s-au petrecut și într-o religie așezată pe cel mai înalt și rafinat mit al omenirii, cel creștin –, nu a venit oare vremea ca, într-un moment de grație și reculegere, teologii creștini să facă ceva pentru revigorarea credinței, împletind-o în primul rând cu libertatea individului, cu cel mai sacru lucru

din lume, și scoțând din ecuația ei afurisenia, amenințarea de orice fel, generarea spaimei și perspectiva focului veșnic al Iadului? Nu am putea oare avea parte numai de dulceața credincioasă a mitului, fără să trebuiască s-o plătim cu toată încrâncenarea cu care intrăm în el?

*

Mărturisesc că m-am chinuit scriind această carte. Când gândul țintește prea sus, el ajunge cu greu să fie exprimat. Pe de altă parte, știu că abia în aceste condiții gândirea se simte cu atât mai mult provocată să găsească forma cea mai simplă pentru a-și limpezi gândul. Îmi fac iluzia că paginile care urmează s-au născut din această provocare. Singurul lucru care ar sta în calea înțelegerii lor ar fi *dezinteresul* pentru problemele pe care le discută. Mie mi s-au părut pasionante, căci sunt convins că doar discutarea lor ne duce până în locul de unde poate începe căutarea cheii existenței umane.

1 septembrie 2022

Cuprins

Notă explicativă privitoare la titlu	7
Notă explicativă privitoare la carte.	9

I. „Relocarea“ lui Dumnezeu în infinitul lăuntric

1. Justificări	19
<i>Nu din îndârjire... 19</i>	
<i>Cu inima împăcată 21</i>	
<i>Gânduri care te ajung din urmă 23</i>	
<i>Singurul aliat: Isus 25</i>	
<i>„Minciuna albă“ 27</i>	
<i>Sofismul Sfântului Pavel 30</i>	
<i>Eschiva cristică din fața minciunii. Adevărul lui Isus 31</i>	
<i>Ipoteza minciunii albe cristice – o blasfemie? 35</i>	
<i>Ce-ar fi să schimbăm unghiul de atac al misterului cristic? 39</i>	
2. Limitele raționale ale credinței.	46
<i>A gândi prin delegație 46</i>	
<i>Revelația. Disputa în jurul identității lui Isus 48</i>	
<i>Credință și cadru rațional 53</i>	
<i>Epoca lui Scotus Eriugena a apus... 57</i>	
<i>Biblia între morală și alegorie 59</i>	
<i>Frica și speranța muritorilor 62</i>	
<i>O palmă pe obrazul lui Arie 65</i>	
<i>Dați lui Dumnezeu ce este al Cezarului 69</i>	
<i>Puterea supremă în Cer și pe</i>	

Pământ 71 *Revolta lui Kierkegaard* 74 *Judecarea miresei* 78 *Marea fractură* 83 *Care religie e cea mai „adevărată“?* 87 *Cuvinte nebunești* 88 *Dumnezeul sadic al Vechiului Testament* 90 *Ce gândește Dumnezeu?* 91 *„Mă voi ruga pentru tine“* 95 *Spiritul nostru primitiv și pasiunea adevărului* 97 *Păcătosul de mine: vreau să înțeleg!* 100 *Abu-Cassem nu se putea despărți de papucii lui* 104 *Despre Calea care uită să găsească* 107

3. A crede și a ști 108

Ah, știința, ce prostie! 108 *Între a crede și a ști* III
Nu se fac înțelegeri cu Dumnezeu 112 *Să despărțim – pentru Dumnezeu! – credința de cunoaștere* 113 *O paranteză despre ereziile filozofice și nu numai* 114
„Gândirea leneșă“ a teologiei 120 *Sigur că Dumnezeu există... 121 Dialogul cu Dumnezeu. Șubreda ontologie a transcendenței* 123 *Dumnezeu nu locuiește nicăieri* 124 *Blestemata dualitate spirit–trup* 128 *Spirit întrupat și trup spiritualizat* 130 *Paradis și infern* 132
Unde e „Împărăția lui Dumnezeu“? 135 *O (mai lungă, dar utilă) digresiune kantiană despre „transcendental“, menită să ajute înțelegerea propoziției „Împărăția lui Dumnezeu este înlăuntrul vostru“* 137 *Ce înseamnă propoziția „Împărăția lui Dumnezeu este înlăuntrul vostru“?* 146 *O poruncă utopică* 149 *Ideea regulativă de Dumnezeu în sens moral* 152 *Marele impas. Isus captiv între Dumnezeu și om* 154 *„Relocarea“ lui Dumnezeu* 162 *Ce teren ară teologia* 165 *Prestigiul abisului. Cea de a doua cosmogonie* 167 *Oameni, îngeri și Dumnezeu* 169 *„Înscris în sufletul nostru“* 171 *Despre supunerea asumată* 172 *A crede în*

mod inteligent 174 *Libertatea care apare la capătul unui act de supunere asumată* 175 *Rugăciunea în locul jertfei* 178 *Rugăciunea în sens kantian* 179 *Despre densitatea mediului spiritual* 183

II. Avem oare cu toții destin?

1. Destinul la singular 187
„Concepte uzurpate“ 187 *Arhetipul vieții. Soartă și destin* 194 *„Categoriile speciei“ și „bietul om sub vremi“* 202 *La moartea tiranilor* 205 *Cârja destinului sau destinul clandestin* 211 *Forțarea destinului. „Ce bucurie că viața n-are sens!“* 213 *Eroii anonimi ai destinului* 216
2. Destinul la plural. 219
Destinul colectiv 219 *România în termeni de destin* 222
3. Există un destin al omenirii? 224
4. Epilog 230
Ultima vorbă publică a lui Churchill 230 *Heinrich Zimmer: „Viața este așa cum este“* 232 *Apocalypse now* 233
- Note 235
- Mulțumiri. 249